

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Бони Петрунова

Относно: Защита на дисертационен труд на Мария Георгиева Пашова, редовен докторант към ССА на НАИМ-БАН

Мария Пашова е зачислена като докторант на 01.10.2012 г. с темата „Сграфито керамика от Североизточна България (XIII – началото на XV в.)“. Териториалният и хронологичен обхват на темата са обсъдени в Секцията за средновековна археология към НАИМ при БАН, като е преценено, че темата е дисертабилна и изключително необходима за научния анализ на луксозните съдове, които се употребяват в средновековните държави разположени през посочените векове на днешната територия на Североизточна България.

При изтичане на тригодишния срок на докторантурата, той беше удължен с още една година до 01.10. 2016 г. За този период М.Пашова е участвала в проучването на два средновековни обекта (средновековна крепост „Урвич“ до с. Кокаляне, Софийско и „Антична и средновековна крепост Калиакра. Вътрешен град“), в спасително археологическо проучване на обект 20 по трасето на ЖП линията Пловдив – Свиленград, което спомогна за изграждането ѝ като теренен археолог, както и за обработване на материали свързани с темата на докторантурата. Посетила е фондовете на музеите във Варна, Балчик, Каварна, Шумен, Търговище, Провадия и е събрала значителна част образци от средновековни съдове украсени с техниката „сграфито“, които не са публикувани. В разработената част на дисертацията те са обработени и документирани за първи път.

Както е посочено в отчета с искане за отчисляване на М.Пашова, тя е посещавала съответните курсове, положила е необходимите изпити, предала е две статии под печат, участвала е в конференции, като общият брой на получените кредити е 270 (при изисквани 250). В тази връзка, трябва да отбележа, че всички формални изисквания са изпълнени повече от сто процента.

По отношение на подготовката и написването на дисертационния труд, беше допуснато забавяне, главно поради лични проблеми на

докторанта. В периода определен за завършване на докторантурата, тя три пъти постъпва в болница със сериозна диагноза. Въпреки това, основно със съдействието на ССА, работата по темата беше прецизирана и насочена в правилна посока.

На 30.09.2016 г. ССА обсъжда направеното по дисертационния труд от М. Пашова и я отчислява с право на защита.

Първият опит за вътрешно обсъждане, с цел насочване към защита е проведен на 16.11.2021 г. на заседание на ССА при НАИМ-БАН. Дадени са препоръки за структурни промени, за прецизиране на целите и задачите в уводната част, представяне на аргументи за подбора на хронологическия и териториален обхват, както и отделяне на историографската част в отделна глава. На докторанта е даден шестмесечен срок за преработка на труда.

Представената Дисертация включва : увод, три глави, заключение, библиография, каталог, таблици, приложения и карти. В основата на изследването е организираният материал от големи български средновековни градове на територията на Североизточна България – Преслав, Търговище, Провадия, Шумен и Силистра във вътрешността и Варна, Каварна, Калиакра в крайбрежната зона.

Каталогът се състои от 783 образци. Материалът е подреден по азбучен ред, като водещо е названието на градския център, от който произхождат находките. Съответно, находките от всеки център са обособени в изведените керамични групи, представени в глава 3 „Класификация и типология“.

Към каталога са изработени 99 таблици – графични и с фотоматериали – при които номерата отговарят на номера на каталога табл.1.1 (№1 от каталога). Изготвени са 45 приложения с публикувани екземпляри от дискутираните центрове и такива, които са представени в чужди трудове. Изготвена е и сравнителна таблица на керамичния комплекс на разглежданите градски центрове. Картните материали допълват информацията за контекстното намиране на .

В Увода са представени предметът, целите и задачите на изследването, както и методологията, по която е анализиран материалът. Предметът – сграфито керамика от XIII-първата половина на XV в. – е разгледан в културната среда на Палеологовата епоха и промените

търговско-икономически международни отношения. Коментиран е специфичният период от хронологическа гледна точка, обхващащ времето между две империи, поставили значителни територии под единна политическа власт – Византийската (между края на X и края на XII в.) и Османската (установила окончателно властта си в средата на XV в.). Този период се характеризира с политически разпад и именно ефектите от него са поставени като проблеми за дискусия чрез разглеждане на сграфито керамиката в един малък в пространствено отношение регион – Североизточна България - регион, който обаче до известна степен може да се разгледа и като извадка – макар и несъмнено не напълно представителна – за тогавашния свят. В течение на два века той е белязан от противоборството на различни политически сили (Търновско царство, Добруджанско деспотство, Златната орда, възвърналата си Константинопол „империя в изгнание“ и др.), както и от конкуренцията на различни (външни) икономически играчи (Венеция, Генуа и др.), при поне част от които политиката и икономиката вървят ръка за ръка. През този регион преминават не по-малко от два изключително важни търговски пътя (един морски и един на известно разстояние на запад от него), свързващи Средиземноморието с великата Евразийска степ. От север го затваря р. Дунав - най-голямата плавателна река на Балканите, която осигурява комуникация в посока изток-запад, и несъмнено е съпътствана и от паралелни сухоземни пътища, поне един от които, приблизително по линията Търново – Шумен – Провадия – Варна, е ясно засвидетелстван като важна артерия още в античността. Тази специфична контактна зона между Черноморското крайбрежие и вътрешността на Североизтока несъмнено предлага потенциална възможност да се потърсят отговори на съществени въпроси, свързани с влиянието на политическите събития върху производствените традиции и върху структурата на международния икономически пазар. В тази връзка са поставени и главните цели на изследването – да се изведат онези характерни класове сграфито керамика, които сближават или отличават двата района през XIII-първата половина на XV в. и да се дефинират местните и импортни групи керамика, които биха осветлили въпросите за пътищата на тяхното разпространение и локализирането на производствени центрове.

Глава 2 Историография.

Целенасочено е представен по-обширен поглед върху сграфито керамиката в изследванията на чуждата историография. Част от разглеждания керамичен комплекс е дълбоко свързан с византийските керамични традиции и столицата Константинопол. Чуждият историографски преглед има пряка връзка с темата и съществено значение за поставянето на изследвания материал в контекста на епохата и проблемите, свързани с определянето на керамичните групи от гледна точка на терминологията и хронологията. Българските изследвания са разгледани във връзка с проблемите на типологията и класификацията, като акцентът е върху трудовете, отнасящи се до зададената в настоящия труд територия – Североизточна България.

Глава 3 – Класификация и типология

В нея са разгледани проблемите, които създават затруднения при типологията и класификацията. Класификацията в настоящия труд се основава на технология на изработката – глина, формуване, изпичане, третиране на повърхността. Изготвени са критерии въз основа на наличния материал. Първичното отделяне на класовете се базира на два основни индикатора (критерии): 1) характеристиките на изпечената глина - състав на тестото, цвят (*fabric*) и техника на формуването – дебелостенни, тънкостенни (*фактура*); 2) третиране на повърхността – характеристики на ангобата и глазуриите (цвят и качество) и техника на връзаната линия – фина, плитка, дълбока, широка, отнемане на част от ангобата.

След като е извършено това първично класифициране на основните групи керамика, е направена оценка и на вторичните характеристики – форма на съдовете и видовете орнаменти, на базата на които може да се оформят вътрешни подгрупи керамика. Тези подгрупи може да обхващат типове съдове – сходни по форма, размер и профилиращи детайли (камбановидни чаши или полусферични купи) или серии, обединяващи продукти с една и съща орнаментика.

В рамките на Североизточна България са обособени седем големи технологични групи сграфито керамика в хронологическите рамки на XIII – първата половина на XV в. : 1) Група 1. Семейство „Зевксип“ (*Zeuxippus Ware Family*); 2) Група 2. Керамика с лъскава кафяво-жълта/зелена глазура – група „Нови Свет“ или *Zeuxippus Class IB, IC* по Megaw; 3) Група 3.

Стандартизирана сграфито керамика от Палеологовата епоха – характерна за Черноморската зона; 4) Група 4. Монохромна сграфито керамика (XIII-първата половина на XV в.); 5) Група 5. Полихромна сграфито керамика (XIII-първата половина на XV в.); 6) Група 6. Керамична група “Elaborate Incised Ware” (EIW)/“Сложно орнаментирана изящно връзана керамика“; 7) Група 7. Сграфито керамика с украса в “Палеологов стил”.

Някои от тях са вече познати в научната литература и българският материал допълва на картата на разпространението им. В рамките на всяка от тези керамични групи са описани технологията на изработка, морфологията на съдовете и типичната декорация. Коментирани са проблемите, свързани с произхода, производството и хронологическия обхват.

Тези основни групи в никакъв случай не са затворени, а напротив – може да се допълват с оглед непрекъснатото попълване на материалите с нови археологически проучвания.

Глава 4 . Характеристика и сравнителен анализ на керамичния комплекс от изследваните обекти

По азбучен ред са подредени градските центрове. Описано е тяхното местоположение, историческо развитие и е дадена справка за археологическите проучвания. Към тях е добавен и кратък очерк за керамичния комплекс – какви групи керамика се срещат в този център и дали има данни за производство. Подчертан е фактът, че сравнителният анализ е до голяма степен обект на субективни заключения, тъй като при така зададената тема в настоящия труд не е възможно да бъдат прегледани всички материали от проучваните археологически структури на съответния градски център. Отбелязани са проблемите, свързани с фондовата база и състоянието на документацията, които изискват отделна работа за установяване техния контекст на намиране. От тази гледна точка изводите за наличие/липса на дадени групи керамика винаги може да бъдат преразглеждани в бъдеще при едни по-детайлни разработки и научни изследвания. Основните изводи са извършени при анализа и сравнението на керамичните комплекси на регионално и над регионално ниво. Коментирани са центрoвете на производство и пътища на разпространение. Установена е хронологическа разлика между групите, като група 1 (Зевксип) и група 2 (керамиката с „лъскава кафяво-жълта/зелена глазура“)

са характерни за XIII и втората половина на XIII - началото на XIV в., а останалите намират своето най-голямо разпространение през XIV в. и продължават да се откриват и в първата половина на XV в. Дефинирането на импортните и местните групи, както и маркирането на пътищата на разпространението им показва, че политическата раздробеност не е пречка за съществуването на единен пазар. Но този пазар, вместо чрез централизираното организиране на единната политическа власт, е обединен в мащабната търговско-колониална империя на републиките-градове – Венеция, Генуа, Пиза и др., които изграждат сложна система от икономически връзки с местните власти. Анализът на класифицираните сграфито групи показва, че има йерархично изграждане на икономиката през XIII-първата половина на XV в. От една страна е наличен единен пазар, в който групи 1 („Зевксип“), 2 („лъскава кафяво-жълта/зелена глазура“), 6 (EIW) и 7 („в Палеологов стил“) – се търгуват и разпространяват в голям географски район, като производствените центрове и търговските агенти са икономически фактори от първостепенно значение. От друга в рамките на отделните региони, какъвто е Североизточна България, се произвеждат местни групи – полихромни и монохромни – които от своя страна представят по-малки икономически играчи, като българската столица Търново, които захванват с продукцията територията в рамките на собствените политически граници. И на микрорегионално ниво има местни производства като Силистренското, които оперират в близката околност.

Изводите на докторанта са:

- Политически децентрализираният свят е свързан на икономическо ниво в непрекъснат търговски поток с дейното участие на латините и търговците на Венеция, Генуа, Пиза и др. Те създават по бреговете на Леванта, М. Азия, на Балканите и Черноморската зона множество колонии. През тези пунктове навлизат вносни стоки в замяна на зърно, мед, восък и други суровини. В рамките на този общ пазар отделните центрове развиват и собствена вътрешна търговска мрежа на микрорегионално ниво.

- Производството на сграфито керамика се адаптира към новите политически и икономически условия, но следва и естествения ход на своето развитие. Бележи истински бум и масовост, свързани с чисто технологичните особености на развитие. От втората половина на XIII в. нататък масово се разпространяват трикраките скари за изпичане на глазирани съдове, които из основи променят мащабите на продукцията и водят до създаването на толкова много ателиета със собствени възможности за задоволяване на вътрешно пазарните нужди. Тези възможности са добре отразени от разнообразието в украсата и общия вид на съдовете. Керамичните ателиета продължават да работят и през първата половина на XV в. независимо от политическите събития, свързани с постепенното установяване на османската власт на Балканите.

Научни приноси на дисертацията:

- В резултат на подреждането, систематизирането и датирането на събрания емпиричен материал са изведени основни технологични сграфито групи, характерни за XIII-първата половина на XV в. в зададения териториален обхват. Разграничени са класове керамика, които сближават и отличават Черноморската зона и вътрешността на Североизточна България. Някои от групите са дефинирани на международно ниво и българският материал е терминологично отнесен към тях;
- Направена е разлика между продукции, характерни за големите външнотърговски пазари и такива, които обхващат местните, регионални производства. Тези местни групи маркират

границите и степента на икономическото и културно обособяване на отделните политически формирования през дискутирания период.

- Установени са пътищата на разпространение на групите на регионално и над регионално ниво. Локализирани са производствени центрове в рамките на Североизточна България;
- Поставена е основа за дискусия по отношение на терминологията и класификацията, която е непрекъснат процес, който във времето поставя конкретни проблеми и задава насоки за тяхното разрешаване.
- От представените материали в тази тема и от вече публикуваните е видно, че съвременните граници на България предлагат пълната палитра от разнообразни регионални производства и групи в рамките на сграфито керамиката. Дисертационният труд задава модел за бъдещи разработки и задълбочаването на познанията по отношение различните класове керамика. Увеличаването на възможностите за проверка на тяхната адекватност и функционалност чрез обнародване на все повече (и по-добре датирани) образци и комплекси, биха подпомогнали в значителна степен за обрисуването на все по-детайлна картина на тази епоха, която е несъмнено интересна и динамична във всеки един свой аспект – било политически, икономически, културен или социален.

Дисертацията решава няколко основни научни проблема:

- Създадена е единна класификация и типология на разглежданата керамика, която до сега се изработваше отделно за всеки проучен обект.

- Изведени са основните характеристики на сграфито керамиката през XIII – ½ XV в.
- Обособени са технологични групи на разглежданите съдове според глината, глазурата, техниката на украса, вида на орнаментацията и формата
- Обърнато е специално внимание на центрове на производство и пътищата на разпространение, които са представени в карти.

Това са само част от постигнатите резултати.

Смятам, че Мария Пашова се е справила много добре с разработването на темата и след направеното обсъждане в ССА към НАИМ при БАН, препоръчвам да ѝ се присъди образователната и научна степен „Доктор“.

05.09.2022 г.

София

Подпис.....

доц. д-р Бони Петрунова